

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Nagy József

**A Székely Határvédelmi Erők története a visszaemlékezések tükrében
(1940-1944)**

ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola

Vezető: Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár

Modernkori Magyarország Doktori Program

Vezető: Varga Zsuzsanna DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

Dr. Izsák Lajos, az MTA doktora, professor emeritus, elnök

Dr. Zeidler Miklós habil. egyetemi docens, bíráló

Dr. Számvéber Norbert PhD, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója, bíráló

Dr. Sipos Balázs, habil. egyetemi docens, titkár

Dr. Majoros István, az MTA doktora, professor emeritus, tag

Dr. Szabó Péter, az MTA doktora, tag

Dr. Szerencsés Károly habil. egyetemi docens, póttag

Prof. Dr. Csikány Tamás DSc, egyetemi tanár, póttag

Témavezető: Prof. Dr. habil. Szakály Sándor DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2018

Témaválasztás

Disszertációm a Magyar Királyi Honvédség keretében létrehozott Székely Határvédelmi Erők 1940-1944 közti történetét foglalja össze. A hangsúlyt a székelyföldi honvéd katonai alakulatok megszervezésére és kiképzésére, tehát a hadseregszervezési folyamatok bemutatására helyezem, ami a helyi társadalom és a honvédelem kérdéseinek részletesebb taglalásában ölt testet. A hadseregszervezés a hadtörténetírásnak egy olyan részterülete, mely a társadalmi kérdéseket a hadviselés problematikájába ágyazza.

A székelység történeti önképének része a katonáskodás múltja. A Székely Határvédelmi Erők története ennek hangsúlyos elemeként él a székelyföldi társadalom kollektív emlékezetében. Ugyanis a székelységet a történelmi Magyarország keleti határát védő „katonanemzetként” tartja nyilván a közbeszéd. A második világháború korszaka volt az utolsó időszak, amikor létezett a magyar haderő keretei között megszervezett, részben önálló székelyföldi hadszervezet, ami a „határvédő” mítoszt erősítette meg a magyarság kollektív emlékezetében.

A Székely Határvédelmi Erők történetének feldolgozására mindeddig átfogó módon nem került sor, azonban születtek olyan feldolgozások, tanulmányok, melyek érintenek különböző részkérdéseket.

Historiográfiai áttekintés

1989 előtt a nyilvános közbeszédben tabu téma volt a Székely Határvédelmi Erők története, mind Romániában, mind Magyarországon. Mivel 1990 után a székelyföldi háborús veteránok nyilvánosan is tematizálták a kérdést, elkezdődött a háborús naplók és a korábban írt visszaemlékezések kiadása és további visszaemlékezések megírása. Kiemelhetők Szóts Dániel, Gocz József, Blénessy Jenő, Ivás István veteránok írásai, továbbá Sylvester Lajos sepsiszentgyörgyi újságíró gyűjtőmunkája is. A kérdés magyarországi tematizálását elősegítették azon volt tisztek megjelentetett visszaemlékezései és naplói, akik Észak-Erdélyben szolgáltak 1940-1944 között: Sebő Ödön főhadnagy, Szepesvári Béla főhadnagy, Varga Ferenc zászlós. Az eddig megjelent visszaemlékezések és naplók száma mára elérte az 50-et, továbbá a kutatók rendelkezésére áll ennél jóval több kiadatlan forrás is (naplók, visszaemlékezések, levelek).

A nyugati emigrációban egyetlen feldolgozás született az észak-erdélyi katonai viszonyokról, Veress Lajos volt vezérezredes tollából, mely csak részben érinti a székelyföldi

eseményeket. 1990 után Szabó József János hadtörténész volt az első, aki 1996-tól kezdve kutatta az Árpád-vonal történetét és Székelyföldön is készített interjúkat a háborús veteránokkal. Őt követte Ravasz István muzeológus-hadtörténész kötete, aki először foglalta össze Észak-Erdély második világháborús hadtörténetét, a hangsúlyt az 1944 őszen felállított 2. hadsereg észak-erdélyi harcainak bemutatására fektetve. Átfogóbb képet Illésfalvi Péter, Számvéber Norbert és Szabó Péter hadtörténészek közösen írt kötete nyújt, mely 2005-ben jelent meg és az 1944 őszi harcok taglalása mellett kitér a békeévek hadseregszervezési kérdéseire is. Mindkét esetben a szerzők a hadműveletek taglalásánál, az Erdély területén valaha megvívott legnagyobb ütközet, a tordai csata bemutatására helyezik a hangsúlyt, tehát elsősorban hadművelettörténeti munkák.

A székelyföldi alakulatok sajátosságaira Illésfalvi Péter tanulmánya hívta fel a figyelmet, aki először reflektált arra a kérdésre, hogy miért szervezték meg a Székely Határőrséget mint részben katonai, részben társadalmi szervezetet. Az első székelyföldi alakulattörténet jellegű munkát Berekméri Árpád Róbert marosvásárhelyi történész-levéltáros írta a második világháborúról, aki a marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály történetét dolgozta fel.

Észak-Erdélyről szóló társadalom- és politikatörténeti művek kevésbé reflektálnak a hadviselési viszonyokra, azonban fontos adalékul szolgálnak. Kiemelhetjük Bárdi Nándor, Ablonczy Balázs, Oláh Sándor, Murádin János Kristóf és Hámori Péter munkásságát. Jelenleg doktori disszertációját írja gazdaságtörténeti témában Tóth-Bartos András és társadalomtörténeti témában Sárándi Tamás. Dolgozatomban elsősorban olyan társadalomtörténeti kérdéseket tárgyaltam, melyek a hadseregszervezést befolyásolták.

Disszertációmban több, a hadtörténelemről és a hadtörténetírásról szóló átfogóbb és elméleti szakmunkát használtam fel Perjés Géza, Harai Dénes, John Keegan, Carl von Clausewitz, Henri Jomini, Basil Liddell Hart, Robert Kershaw, Samuel Huntington, John Jessup, Robert Coakley és Michael Howard írásait. E szakirodalom segítette a magyar második világháborús hadtörténeti kérdések nemzetközi keretek közötti értelmezését és elhelyezését a modern európai hadviselési kultúra történetében.

Az 1944 őszi hadműveletek megírásánál olyan német és szovjet/oroszk szakirodalmat használtam fel, melyek főként alulnézetből tárgyalják az 1944 őszi erdélyi hadieseményeket (Henry Metelmann, Johannes Friessner visszaemlékezése és Vaszilij Groszman kiadott naplójegyzetei). A felhasznált román nyelvű szakirodalom a háború alatti román katonapolitikai és hadseregszervezési kérdéseket tárgyalja, mely összefüggésbe hozható a

hasznos magyarországi folyamatokkal (Cornel I. Scafeș, Ioan Dănilă és szerzőtársaik tanulmánykötetei).

Kutatásmódszertani megközelítések

Második világháborús kutatásaimat 2007-ben kezdtem meg, azonban már az elején szembesültem a súlyos forráshiánnyal. A Székely Határvédelmi Erőket, melyet a Honvédség első hegyi felszerelésű és kiképzésű hadtestévé szeretett volna fejleszteni a magyar hadvezetés, hét határvadász-zászlóalj, 20 székely határőr-zászlóalj, 12 erődcsáza, a 27. székely könnyű hadosztály és néhány egyéb alakulat alkotta. A felsorolt alakulatok közül egyetlen parancsnokság iratai sem maradtak fenn teljes egészében, csupán töredékek. Ezért már a kezdetektől arra kényszerültem, hogy interjúkat készítsek a még élő háborús veteránokkal. 2015-ig összesen 460 idős férfival sikerült beszélgetnem, akiknek nagyobb része Székelyföldön él/élt, és többségük a Székely Határvédelmi Erők alakulataiban szolgált a második világháború idején (összesen: 251).

Az interjúk félig strukturáltak, a kérdések a katonai szolgálat megkezdésének körülményeire, a kiképzésre, a laktanyaéletre, az anyaországi kiképzőkerettel való viszonyra, a felszerelésre és fegyverzetre, az 1944. évi német megszállásra, a mozgósításokra és az 1944. őszi hadieseményekre vonatkoznak. Az interjúknál megbízhatóbb források a veteránok által írt naplók és visszaemlékezések. A naplók forrásértékét az csökkenti, hogy a későbbi kiadás során a veteránok átírtak részeket vagy hozzá toldottak olyan gondolatokat, amelyek eredetileg nem voltak benne. A visszaemlékezések az interjúktól részletességükben és átfogóbb jellegükben térnek el. Az interjúk mellett kb. 20.000 fényképet, levelet, verses és katonanótás füzetet, tábori és fogsági levelezőlapot/képeslapot szkenneltem be.

A nagy mennyiségű másodlagos forrás ellenére, a székelység második világháborús kollektív emlékeztörténetének megírása helyett, először mégis a Székely Határvédelmi Erők történetét foglaltam össze azért, mert a történeti háttér feltárása biztosabb alapot fog nyújtani az emlékezetkultúra változásainak értelmezéséhez.

Az interjúkészítéssel párhuzamosan kezdtem el a levéltári kutatást a budapesti HIM Hadtörténelmi Levéltárban. A Honvéd Vezérkar és a Honvédelmi Minisztérium fondjaiban található több, a székelyföldi alakulatokra vonatkozó rendelet és parancs. Az interjúkban megjelenő személyekre, eseményekre, helyszínekre és alakulatok neveire vonatkozó információkat a m. kir. Honvédség második világháborúból fennmaradt iratain keresztül

igyekeztem értelmezni, adott esetben igazolni vagy megcáfolni. A felidézett bajtársak neveit a vesztési listákban ellenőriztem, az anyaországi tisztikar életrajzeit pedig a személyi okmánygyűjtőkből állítottam össze.

A székelyföldi állami levéltárakban (a Román Nemzeti Levéltár Hargita, Maros és Kovászna megyei kirendeltségei) a székelyföldi polgári adminisztráció iratait vizsgáltam meg (alispáni, főispáni, járási hivatalok iratai és települések, intézmények, családok fondjai). A székelyföldi honvéd katonai parancsnokságok gyakran érintkeztek a polgári közigazgatás szerveivel, leveleket, átiratokat intéztek hozzájuk, melyek betekintést nyújtanak a katonai alakulatok mindennapjaiba és a helyi társadalommal való viszonyaikba. A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárában található, Gyergyó térségi plébániai iratok a tábori lelkeszet kérdéskörén keresztül tartalmazzak a Honvédséggel kapcsolatos iratokat.

A HIM Hadtörténeti Könyvtárban található korabeli szabályzatok a hadseregszervezési, kiképzési és harcászati kérdésekben nyújtanak támpontot. A bukaresti Nemzeti Történelmi Központi Levéltárban a korabeli román katonai hírszerzés iratain keresztül pillanthatunk bele az észak-erdélyi katonai viszonyokba. A budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában pedig az anyaországi tiszti-, törzstiszti- és tábornoki kar háború utáni népbíróági pereinek irataiban találhatunk adalékot a székelyföldi katonai szolgálat időszakára vonatkozóan.

Mivel a naplókat, korabeli személyes beszámolókat, visszaemlékezéseket és interjúkat nagy számban használtam fel a levéltári források mellett, a disszertáció címében is jelzem e tényt. Egyes esetekben a levéltári források hiánya miatt csupán ütköztethettem a szubjektív forrásokat, máskor pedig a másodlagos forrásoknak köszönhetően találtam meg végül a levéltári forrásokat, ebben az esetben a levéltári források jelennek meg a hivatkozásokban vagy mindkettő.

A dolgozat felépítése

Az I. fejezet a bevezetőt foglalja magába, a II. fejezet a Magyar Királyi Honvédség észak-erdélyi és székelyföldi berendezkedését tárgyalja 1940 őszén. A III. fejezet a kiképzés kérdését mutatja be a székely határ vadász-zászlóaljak történetén keresztül. Békében a határok felügyeletét és védelmét a határ vadász-zászlóaljak portyázó századai látták el, melyek Székelyföldön új kihívásokkal néztek szembe a hegyi viszonyok és a terület stratégiai

helyzete miatt (IV. fejezet). A két világháború között a székely férfilakosság a Román Királyi Hadseregben szolgált, ezért őket külön képezték ki. Élményeik és a katonai szolgálatról alkotott felfogásuk különbözött a katonai szolgálatukat csupán a Honvédség soraiban megkezdettekétől, ami más elvárásokkal és a kiképzőkeret részéről más bánásmóddal járt (V. fejezet).

A kisebbségi létből kikerült székelyföldi társadalom a magyar államiság biztosítékának látta a Honvédség jelenlétét Székelyföldön, szemben a belső erdélyi, román többségű vidékekkel. Mindez egy teljesen más viszonyt eredményezett a katonák és civil társadalom között, mint más erdélyi régiókban vagy akár az anyaország területén (VI. fejezet). A polgári adminisztráció, lehetőségei szerint támogatta a Honvédség igényeit, főleg a székelyföldi infrastruktúra modernizációját elősegítő beruházások miatt (laktanyaépítések).

A VII. fejezet a Keleti-Kárpátok erősítési kérdéseit mutatja be, Székelyföldi viszonylatban, az Árpád-vonal védelmi koncepciójának részeként. 1942-től a székelyföldi társadalom (VIII. fejezet), Magyarország XX. századi történetében egyedülálló módon vette ki részét a honvédelemből, melynek eredménye az idős, első világháborút megjárt férfiak behívása volt katonai szolgálatra, a reguláris alakulatoktól eltérő módon. A Székely Határőrség létrehozásának igénye a kisebbségi lét visszatértétől való félelemből, a katonáskodás történelmi múltjából és a már az első világháború idején megfogalmazódott gondolatból fakadt.

1943 tavaszától a székelyföldi alakulatokat közös parancsnokság alá vonták, mely a Székely Határvédelmi Parancsnokság létrejöttéhez vezetett, melynek élén Kozma István vezérőrnagy állt (IX. fejezet). Így létrejött egy, mozgósítás esetén 55.000 fős önálló hadtest erejű seregtest a székely zsákban. E hadseregszervezési folyamatot Magyarország 1944. március 19-i megszállása szakította félbe (X. fejezet), ami Székely Határvédelmi Erők mozgósításával és a németellenes Kozma István vezérőrnagy Székelyföldről való eltávolításával járt. A XI. fejezet a székelyföldi társadalom mobilizálását mutatja be, mely sajátos honvédelmi-társadalmi szervezetek létrejöttében és a polgári közigazgatással párhuzamosan működő katonai közigazgatási parancsnokságok létrejöttéhez vezetett.

A XII. fejezet nem tartozik a hadseregszervezés kérdéskörébe, viszont az 1944 őszi háború a Székely Határvédelmi Erők alakulatainak harctéri próbatétele volt. A disszertáció első felében felvetett több kérdés (kiképzés, harcászat) a harcok bemutatása által nyerhet jobb megértést. A XIII. fejezetben a Székely Határvédelmi Erők örökségét mutatom be, mely

1990-ig rejtetten, a kollektív emlékezet szintjén működött, és amely a székelység emlékezet-örökségében napjainkig fontos szerepet tölt be.

Következtetések

A Székely Határvédelmi Erők (a tervezett X. székely hegyi hadtest) története sajátos fejezetet képez Magyarország hadtörténetének második világháborús korszakában. Létrejöttét a Magyar Királyi Honvédség és a székelyföldi társadalom viszonyai határozták meg. Egyaránt érvényesültek a korabeli magyar katonapolitika, a hadseregszervezési metódus felülről diktált elvei és a helyi társadalmi-politikai szándék, amelyek egy vélt múltbeli katonai hagyomány felélesztésével teljesebbek ki. A hadseregszervezési folyamat mozgatórugója a helyi politikai elit és a székely származású honvéd tábornokok és törzstisztek összefogása volt.

E hadszervezet létrejöttét indokolta Székelyföld zsákszerű földrajzi elhelyezkedése, emiatt megvalósulását garantálta a legfelső katonai vezetés támogató magatartása. Kivitelezői pedig azok a székelyföldi származású katonák voltak, akik szülőföldjüknek tekintették a területet és hajlandóak voltak bármennyig elmenni az anyagi források megszerzését illetően. Kozma István vezérőrnagy mindig elérte, főleg Nagy Vilmos honvédelmi miniszter támogatásával, hogy a Honvédelmi Minisztérium biztosítsa számára a szükséges erőforrásokat. Politikai vonalon Pál Gábor, csíki képviselő és társai számoltak a jövő bizonytalanságával, ezért szerették volna elérni, hogy egy válságos helyzetben Székelyföld, Erdélyen belül saját katonai potenciállal rendelkezzen, hogy az erdélyi magyarság befolyását erősítse és biztonságot nyújtson a helyi lakosság számára.

Míg a határvadász-zászlóaljok megszervezése világosan illett a magyar határvédelmi koncepciókba, melyek a háborús viszonyok közötti katonai határőrizet és határvédelem elvén alapultak, addig a Székely Határőrség szervezése székelyföldi társadalmi projekt volt. Az a középkorú generáció, mely az első világháború végén katonaként érte meg az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását és soha nem fogadta el a román állami fennhatóságot, olyan katonai biztosítékot akart a m. kir. Honvédség jelenléte mellett Székelyföld védelmében, melyet a helyi társadalom tarthat kézben.

A hadvezetés kezdettől fogva nem bízott a Székely Határőrség ütőképessé tételének lehetőségében, azonban a székely társadalom olyan szinten azonosult a katonai viszonyokkal, hogy képes volt elérni e hadszervezet olyan fokú szervezését és kiképzését, hogy integrálni lehessen a reguláris haderő soraiba. Az, hogy a felszerelés és a fegyverzet minősége

kívánnivalót hagyott maga után, a m. kir. Honvédség anyagi lehetőségeinek szűkösségével magyarázható. Továbbá a gazdasági nehézségekkel küzdő helyi társadalom, az önálló mezőgazdasági létforma korlátai miatt nem tudta olyan fokon ellátni a katonai szolgálatot, ami lehetővé tette volna a korszerű harcászat elsajátítását. A legfeszőbb katonai vezetés 1943-ra elfogadta, hogy a Székely Határőrség további fejlesztése lehetővé teheti a Honvédség hadrendjébe való beállítását. Azonban a hadvezetés felismerte, hogy a székely határőrök idős kora hátrány a korszerű hadviselés elsajátításában, ezért vonultatták be 1943 őszén a leventeképzés két utolsó évfolyamát tényleges katonai szolgálatra, a székely határőr kiképzőtáborok keretében. Így Székelyföldön 1944-re minden katonai szolgálatra alkalmas 18 és 60 év közötti férfi katonai szolgálatot teljesített.

A honvéd egyenruhába öltöztetett férfitársadalom katonai szolgálata egyre fokozódó gazdasági nehézséget okozott a kieső munka miatt. Kozma István vezérőrnagy és más katonai vezetők ezért egy olyan szociális ellátó rendszer létrejöttét vizionálták a magyar állam támogatásával, mely biztosította volna a családok kieső jövedelmét állami támogatás, közösségi (kaláka) munkák, szociális és társadalmi szervezetek létrehozása és adókedvezmények által. Az 1944 tavaszán létrejövő Székely Határőr Egyesületek megkezdték az addig létező társadalmi szervezetek, egyesületek integrálását katonai vezetés alatt, ami még hangsúlyosabbá tette Székelyföldön a katonai viszonyokat és a társadalmat a hadviselés szolgálatába állította (volna).

1940 ősztől, amennyiben Észak-Erdély elkezdett fejlesztése a korabeli magyar állam számára egy jobboldali modernizációs kísérlet volt, úgy a Székely Határvédelmi Erők létrehozása a honvédelem szolgálatába állított eszményi katonatársadalom létrehozásának törekvése volt a magyar hadvezetés részéről. Mégsem sorolom a székelységet a korabeli militarista társadalmak közé, mivel a magyar katonai ideológia a clausewitz-i elveken alapuló közép-európai hadviselési kultúrában gyökerezett, tehát egy a politikának alárendelt, reguláris hadszervezet konzervatív ideológiája volt a vezérelve.

1942-ben a Székely Határőrséget egy, az osztrák-magyar katonai hagyományokat megtestesítő generáció hozta létre, ezért e hadszervezet mindvégig igyekezett reguláris jellegűvé válni. Létrehozását elsősorban katonai-védelmi (honvédelmi) érdekek motiválták.

Azonban a székelyföldi katonai-védelmi rendszer nem tudott kiteljesedni, mivel fejlődését derékba törte az 1944. március 19-i német megszállás, amely a Székely Határvédelmi Erők csapatait a német érdekek szolgálatába állította. A IX. hadtestparancsnokság és a Székely

Határvédelmi Parancsnokság 1944. márciusi önkényes mozgósítása könnyen a helyzet eszkalációjához vezethetett volna. Mivel a Székely Határvédelmi Parancsnokság élén álló vezérkar a Horthy kormányzóhoz hű katonai elit részét képezte, akik szemben álltak a túlzott német orientációval, a csapatatok nagyobb részét kivonták a seregtestparancsnokság alárendeltségéből és tervbe vették elhelyezésüket Székelyföldről, de ez a német szándék végül nem valósult meg.

A határvédelmet kiegészítő Árpád-vonal völgyzárait nem tudták a tervezett módon kiépíteni a hegyszorosokban és megszállásához sem volt elegendő katonai erő ahhoz, hogy a védelmi rendszer betöltse elképzelt szerepét a hadműveletek idején. A Székely Határőrség koncepciója, miszerint apák és fiaik együtt állnak helyt a harcban, nem vált be. Eredetileg korlátozott területvédelmi harcra készítették fel őket, a magyar hadvezetés 1944-ig nem is tervezte bevetésüket a Vörös Hadsereg ellen.

A harcok idején a háború értelmetlensége és az otthon hagyott családok miatti aggodás arra készítette a székelyföldi alakulatok katonáit, hogy nagyobb részük önkényesen elhagyja a harcteret és hazatérjen. Közel 50.000 férfi, amennyiben elhagyta volna Székelyföld területét, és visszavonult volna nyugatra, beláthatatlan demográfiai helyzetet idézett volna elő. A hegyi kiképzést kapott határvasdász-zászlóaljok a hegyi terepen, a terep előnyeiket kihasználva, alkalmasak voltak a szovjet támadó erők megállítására, ameddig azok nem kerültek túlerőbe.

1945 után a kisebbségi létbe visszakerülő székelyföldi közösség befelé fordult és a román pártállammal szemben alakította ki saját, rejtett ellenállás formájában megjelenő háborús emlékezeti kultúráját, melyet egyaránt befolyásoltak a háborús traumák, mítoszok és a kisebbségi léthelyzet. A határvasdász-zászlóaljok katonái illeszkedtek legnehezebben vissza a polgári életbe, az idős székely határőrök könnyebben, hiszen ők már a háború előtt is családi életet éltek, és családjaiktól nem akartak elszakadni a háború idején sem. 1990 óta az emlékezés különböző, nyilvános formái jelentek meg Székelyföldön, melyek értelemszerűen hangsúlyosabban jelen vannak a mindennapokban, mint az erdélyi magyar szórványvidékeken.

Fontosabb publikációk

NAGY József: *A m. kir. 32. székely honvéd határvasdász-zászlóalj története a visszaemlékezések tükrében.* In: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle.* 19. (2014) 1. sz.

NAGY József: *A székely határőrség és az európai hadviselés a XVIII. században.* In:

Székelyföld Kulturális Folyóirat. 18. (2014). 1. sz.

NAGY József: *Az emlékezet néhány aspektusa. Interjú második világháborús veteránokkal Székelyföldön*. In: *Mából a tegnapról. Képek Magyarország 19. és 20. századi történelméből*. Szerk.: ERDŐDY Gábor. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 2012.

NAGY József: *Székelyföld határvédelme a második világháborúban*. In: *Székelyföld története. III. kötet. 1867-1990*. Szerk: BÁRDI Nándor, PÁL Judit. Székelyudvarhely, MTA BTK-EME-HRM, 2016.